

TA'LM JARAYONIDA INTELLEKTUAL KOMPETENSIYA VA UNING RIVOJLANISHI

 [10.70728/tech.v2.i03.014](https://doi.org/10.70728/tech.v2.i03.014)

O'rinova Feruza O'ljayevna

Farg'ona davlat universiteti, maktabgacha ta'lim katedrasi professori v.b., p.f.n.

e-mail: feruza19711971@mail.com

Annotatsiya: Intellektual kompetentsiyani inson hayoti davomida turli omillar ta'sirida shakllanadigan shaxsiy xususiyat deb hisoblash mumkin. Ushbu maqolada Intellektual kompetentsiya intellektning o'zini va pertseptiv-tahlil qobiliyatlarini aks ettiruvchi omillar yoritilgan.

Kalit so'zlar: intellekt, intellektual kompetentsiya, kompetensiyviy yondashuv, pertseptiv-tahlil, kognitiv, intellektual kasbiy rivojlanishni.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ И ЕЕ РАЗВИТИЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация: Интеллектуальную компетентность можно рассматривать как характеристику личности, формирующуюся под влиянием различных факторов в течение жизни человека. В данной статье выделяются факторы, отражающие интеллектуальную компетентность и перцептивно-аналитические способности.

Ключевые слова: интеллектуальная компетентность, компетентностный подход, перцептивный анализ, когнитивное, интеллектуальное профессиональное развитие.

INTELLECTUAL COMPETENCE AND ITS DEVELOPMENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: Intellectual competence can be considered a personal characteristic that is formed under the influence of various factors throughout a person's life. This article discusses the factors that reflect intellectual competence itself and perceptual-analytical abilities.

Keywords: intellectual competence, competency-based approach, perceptual-analytical, cognitive, intellectual professional development.

Psixologik adabiyotlarda intellektual kompetentsiya tushunchasi tobora ko'proq uchraydi. Insonning intellektual xususiyatlarini tavsiflash uchun umumiy psixologiyada qo'llaniladigan kategorik apparat insoniyat jamiyati rivojlanishining zamonaviy darajasiga va unda intellektual resurslarning ortib borayotgan roliga mos kelmaydi. Intellektual kompetentsiya deganda sub'ektning ma'lum bir fan sohasini o'zlashtirish darajasini belgilovchi, mavzuga oid bilimlarni tashkil etishning maxsus turi va ma'lum

bir fan sohasida samarali qarorlar qabul qilish strategiyasi bilan tavsiflanadigan meta-qobiliyat tushuniladi. (Р. Глейзер, У. Шнайдер, М.А. Холодная, Д. Равен va boshq.).

Intellectual kompetentsiya intellektning o'zini va pertseptiv-tahlil qobiliyatlarini aks ettiruvchi omillar bilan ifodalanishi mumkin, ular quyidagilarni o'z ichiga oladi: tushuncha va idrok etish qobiliyatining umumiy darajasi, ma'lumotlarni to'plash, ma'lumotlarni qayta ishlash, og'zaki va mantiqiy fikrlash, mavhumlashtirish va naqshlarni topish qobiliyati, vizual va samarali fikrlash, amaliy muammolarni tezda hal qilish qobiliyati va kontseptual moslashuvchanlik. Ushbu qobiliyatlar asosiy bo'lib, mantiqiy xulosalar asosida ma'lumot etishmasligi holatlarida noaniq, muammoli vaziyatda harakat qilish imkonini beruvchi ongli va mas'uliyatli qarorlar qabul qilishda muvaffaqiyatni ta'minlaydi. V. Mishel kognitiv o'zgaruvchilarni ta'kidlab, kompetentsiyaning xususiyatlarini, jumladan, aql-zakovat, "men" ning rivojlanishi, ijtimoiy va shaxsiy yutuqlar va ko'nikmalar, ijtimoiy va kognitiv yetuklikni ko'rsatadi [Mischel, 1986].

M.A. Xolodnaya kompetentsiya ma'lum bir tor mavzu bo'yicha tajriba to'plash bilan cheklanmaydi va so'zning keng ma'nosida shaxsning umumiy intellektual rivojlanishini nazarda tutadi, deb hisoblaydi. Shaxsning aqliy tajribasining asosiy tarkibiy qismlarini shakllantirish darajasida sodir bo'ladi: kognitiv tajriba - ma'lumotni samarali qayta ishlash mexanizmlari, metakognitiv - o'z aqlining ishini ixtiyoriy va ixtiyoriy tartibga solish mexanizmlari, qasddan - individual selektivlik mexanizmlari o'z ongining xususiyatlarini atrofdagi voqelikning ob'ektiv talablari bilan muvozanatlash imkonini beruvchi intellektual faoliyat hisoblanadi. Uning fikricha, o'quv jarayonida kompetentsiyani shakllantirish o'quvchilarning intellektual ta'limi bilan bir vaqtda amalga oshirilishi kerak, bu har bir kishining aqliy tajribasini uning intellektual samaradorligini oshirish va uning mentalitetining individual o'ziga xosligini oshirish yo'nalishida boyitishni o'z ichiga oladi (Xolodnaya, 1999).]

Ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlili shuni ko'rsatdiki, kasbiy rivojlanishni prognozlashda asosiysi intellektual kompetentsiya bo'lib, uning shakllanishi talabalarning istisnosiz barcha ta'lim yo'nalishlarini o'zlashtirish uchun asos yaratadi. Unda ta'limning umumiy predmeti mazmunining barcha tarkibiy qismlari jamlangan timsolni oladi: yani o'rganilayotgan hodisalar to'g'risidagi umumiy madaniy bilimlar, umumiy ta'lim ko'nikmalari, qobiliyatlari va faoliyatning fandan tashqari usullarini. Buning yordamida talabalarda ma'lumotni qidirish va qayta ishlash, axborot va kommunikatsiyalarni o'zlashtirish uchun yangi texnologiyalardan foydalanish, o'z ta'lim usullarini tashkil etish, faoliyat bilan shug'ullanish, hamkorlik qilish, fikr yuritish (o'z bilimining kengligi va chuqurligini bilish) qobiliyati va istagi rivojlanadi. Intellectual kompetentsiyaning asosi, uning xususiyatlarining "aqliy tashuvchisi" insonning individual ruhiy (aqliy) tajribasidir [Savin, 2002; Xolodnaya, 2002; Glaser, 1984].

Intellectual kompetentsiya intellektual etuklik mezonlaridan biri sifatida belgilanishi mumkin, chunki kompetentsiyaning yuqori darajasi shaxsning etukligini rivojlantirishga olib keladi. Bir vaqtlar L.S. Vygotskiyning yozishicha, intellektual etuklik sharoitida har bir kognitiv funktsiya o'zining "sof shaklida" berilgan kognitiv funktsiya bo'lishni

to'xtatadi: idrok vizual fikrlashning bir qismi sifatida namoyon bo'ladi, yodlash jarayoni xotira va fikrlashning uyg'unligiga aylanadi va hokazo. ya'ni taniqli iboraga ko'ra, "harakatdagi aql" ning ko'rinishi bo'lib chiqadi [Vygotskiy, 1982]. Intellektual kompetentsiyaning doimiy o'sishi va mentalitetning individual o'ziga xosligining o'sishi barkamol shaxsning zarur sharti bo'lgan aql-zakovat madaniyatini shakllantirishni ta'minlaydi. Uning markazida shaxs bo'lgan ta'lim maydoni ta'lim maqsadini amalga oshirishga qaratilgan barcha sa'y-harakatlarning yig'indisi sifatida qaraladi. U uzluksiz ta'lim tizimida inson hayotiy faoliyatining umumiy makonining sohalaridan birini ifodalaydi. Ta'limning asosiy vazifasi berilgan modellar bo'yicha shaxsni shakllantirish emas, balki o'z-o'zini anglash, shaxsiy salohiyatni ochish va rivojlantirish, o'z erkinligi va hayotiy tanlov uchun javobgarlikni qabul qilish va o'zlashtirish, o'zini namoyon qilish va rivojlantirishda yordam berishdir. insonning mohiyati, uning ijobiy salohiyati. Ta'lim mazmuni nafaqat individual va yosh xususiyatlariga moslashtirilishi, balki shaxsning intellektual rivojlanishining haqiqiy psixologik mexanizmlarini hisobga olish yo'nalishi bo'yicha tubdan o'zgartirilishi kerak.

Oliy ta'lim samaradorligining mezoni endi nafaqat bilim, qobiliyat, ko'nikma (KUN), balki kompetentsiya, tashabbuskorlik, ijodkorlik, o'z-o'zini tartibga solish, o'ziga xos tafakkur (KITSU), samarali tushunish va fikrlashdir. Qisqartmalarning o'zgarishi bilan yondashuvlar o'zgaradi. LUNlar o'quvchilarning intellektual ta'lim darajasini etarli darajada aks ettirmaydi, intellektual kompetentsiyani o'z ichiga olgan asosiy intellektual fazilatlar shaxsning intellektual sohasining dolzarb xususiyatlari hisoblanadi. Va shunga ko'ra, ZUNs universitet ta'limi samaradorligini baholash uchun kengroq shaxsiy kontekstning ajralmas qismiga aylanadi.

O'z-o'zini rivojlantirish qobiliyati bilishning universal xususiyatlaridan biridir. Bu tasodifning ko'rinishi emas, balki tabiiy jarayon. Ta'limda bilish jarayonini tashkil etish tizimi sifatida dastlab unga xos bo'lgan, ammo maqsadni belgilashda ifodalanmagan tushunchalar kiritildi, ya'ni. umumiy rivojlanishda o'z-o'zini rivojlantirish uchun maqsadli harakatlar tizimida. Ta'lim jarayoni deganda shaxsning o'zini intellektual, ijtimoiy va ma'naviy madaniyat olamiga faol joylashtirish orqali o'zida dunyo qiyofasini yaratish tushuniladi [Verbitskiy, 2004, s. 17]. I.S.ning so'zlariga ko'ra. Yakimanskayaning ta'kidlashicha, ta'lim jarayoni "bilim ta'limi orqali shaxsiy sifat sifatida shakllanadi", bu nafaqat dunyoni individual idrok etishni, balki uning ijodiy o'zgarishini ham ta'minlaydi. 7]. Oliy ta'limning ta'lim maydonida shaxsning intellektual kompetentsiyasini rivojlantirish uchun asosiy hal qiluvchi omil - bu talabaning sub'ektiv tajribasini namoyon qilish va boyitish va uning individualligini rivojlantirish uchun sharoit yaratishga qaratilgan shaxsga yo'naltirilgan ta'lim. Subyektiv tajribaning mazmuni, I.S. Yakimanskaya, birinchidan, ob'ektlar, g'oyalar va tushunchalar, ikkinchidan, aqliy va amaliy harakatlar va uchinchidan, hissiy kodlar, shu jumladan shaxsiy ma'nolar, munosabatlar, stereotiplar mavjud. Agar an'anaviy ta'lim sub'ektiv tajribani nomukammal, ahamiyatsiz, ilmiy bo'lmagan g'oyalar bilan yuklangan holda "sekinlashtirishga" intilsa, unda o'quvchi sub'ektiv tajriba tashuvchisi sifatida o'sadigan

va rivojlanadigan yangi turdagi ta'lim muassasasini yaratish kerak" (Yakimanskaya, 1994). p. 73].

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim maqsadlarini amalga oshirish doirasida ikkita asosiy bilim manbalarining ishtiroki muvofiqlashtirilishi kerak - intellektual va shaxsiy komponentni rivojlantirish orqali o'qitish va o'qitish. Universitetda o'qishning asosiy maqsadi talabanning shaxsiyatini rivojlantirish bo'lishi kerak, ammo bu bilim va ko'nikmalarni egallashga, kasbiy rivojlanishga qarshi bo'lmasligi kerak. Shaxs hayot tajribasining eng umumlashtirilgan va rivojlanayotgan tizimidir. Shu sababli, shaxsning shaxsiy tajribasi umumlashtirish cho'qqilariga chiqishi mumkin bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlar bilan shaxsiy xususiyatlarning birligini ko'rmaslik mumkin emas. Shaxsning namoyon bo'lishi nafaqat kognitiv sohaga, balki boshqalarga ham tegishli - muloqot xususiyatlari, o'zini o'zi boshqarish, hissiylik va boshqalar.

Talaba uchun ta'lim muhitining barcha tarkibiy qismlaridan foydalanish imkoniyati o'z kasbiy faoliyati ma'nosida talabalarining intellektual kompetentsiyasini shakllantirish uchun maqsad va vazifalar generatori, tashuvchisi funktsiyalarini birlashtirgan o'qituvchi tomonidan ta'minlanadi. uning namunasi. Talabalarining intellektual rivojlanishining muhim sharti o'qituvchi bilan birgalikdagi samarali faoliyatdir. Hamkorlik murabbiylik talablarini rad etishni va boshqa turdagi munosabatlarni o'rnatishni nazarda tutadi: birgalikda izlanish, natijalarni printsipial va do'stona tahlil qilish va boshqalar.

Birgalikda o'quv faoliyatining umumiy xususiyati - bu shaxsning pozitsiyasining o'zgarishi, olingan bilimga, uni olish vositalari va usullariga munosabatning o'zgarishi, qadriyatlar tizimi, semantik ko'rsatmalar, o'quv maqsadlari va o'zaro ta'sir qilish usullarining o'zgarishi. ta'lim ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlar [Liaudis, 2003].

Qo'shma ta'lim faoliyatining ushbu kasbiy va shaxsiy komponenti assimilyatsiya jarayonini tartibga solish bilan bog'liq bo'lgan o'zaro ta'sirning sub'ekt-moddiy tomoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning natijasi matnlarda mavjud bo'lgan atrofdagi voqelikni tushunish ta'sir qiladi (o'quv, ilmiy, badiiy). Talaba atrofdagi voqelikni shunchaki aks ettirmaydi va takrorlaydi, balki "... o'z dunyosini ob'ektiv voqelik sifatida, sub'ektiv koordinatalar (ma'nolar, hislar, qadriyatlar) bilan belgilanadigan voqelik sifatida yaratadi, faqat shu tufayli odam o'z imkoniyatlarini oladi. mazmunli va mas'uliyatli xulq" [Klochko, 2005, Bilan. 155–156].

Bundan tashqari, ta'lim jarayoni ishtirokchilari funktsional yo'naltirilgan o'quv muhiti xususiyatlariga ega bo'lgan yagona tuzilmaga birlashganda dunyoni birgalikda o'rganish holatlari [Bespalko, 1995] har bir kishi uchun optimal ta'lim traektoriyalarini amalga oshirishga imkon beradi. talaba. Darslar davomida shaxsiy xususiyatlarning barqaror komplekslari shakllanadi, har bir shaxsning faollik darajasi tartibga solinadi, bu esa o'z rivojlanish muhitini shakllantirishga ta'sir qiladi. Boshqacha qilib aytganda, hayotning barcha sohalarining rivojlanishi va moslashuvi doimiy o'zini-o'zi takomillashtirish jarayonida sodir bo'lishi mumkin.

Ijodiy muammoni birgalikda ishlab chiqish va hal qilishni talab qiladigan, ochiq tuzilishga ega bo'lgan vazifani qabul qilish, asosan, reproduktiv ta'lim sharoitida paydo

bo'lolmaydigan qobiliyatdir. Hamkorlik shakllarini o'zgartirish mantig'ida mohirona ishlagan va bunday hamkorlikka sabab bo'lgan o'qituvchi nafaqat samarali vazifani qabul qilish, balki uni ishlab chiqarish yoki, bundan tashqari, mustaqil ravishda tizimni o'rnatish va tashkil etish qobiliyatini shakllantirishga yordam beradi. bunday vazifalardan Kontekstli, tizimli boshqaruv orqali, ularni qamrab oluvchi tizimlarga kiritish va ularga adekvat ma'no berish asosida shaxsiy yangi shakllanishlarning shakllanishini tezlashtirish imkoniyati "semantik kuchaytirish" fenomeni deb ataladi. Bir qator tadqiqotchilarning ishlarida ushbu hodisa qaysi o'quv materialida amalga oshirilgan bo'lishidan qat'i nazar, birgalikda ishlab chiqarish faoliyati strategiyasining umumiy xususiyati sifatida qayd etilgan [qarang: Berak, 1985; Liaudis, 1992; Shibaeva, 1994 va boshqalar]. Shu bilan birga, global ishlab chiqarish vazifalari xususiy o'qitish va tarbiyaviy vaziyatlarning mazmuni mazmunini beradi va yoritadi. Bunday keng qamrovli maqsadlar barcha ishtirokchilar uchun sinfdagi samarali o'zaro munosabatlardan tortib, ularning bo'sh vaqtlarida hayotiy faoliyatini tashkil etishgacha bo'lgan talaba hayotining barcha tuzilmalarida mazmunli muloqot va hamkorlik polifoniyasini yaratadi. Bularning hammasi

Vazifalarning mohiyatini o'zgartirish intellektual faoliyatning turli turlarini safarbar qiladi. Ijodiy vazifalar doimo bir vaqtning o'zida o'zlashtirilgan materialni tushunish, tushunish, esda saqlash va o'quvchilar xotirasida tizimlashtirish, uni saqlash va maqsadli yangilashga qaratilgan. Bundan tashqari, ular har bir talabaning shaxsiy psixologik tajribasini jalb qilish va uni ilmiy bilimlar bilan bog'lash imkonini beradi. Ijodiy vazifalarni muvaffaqiyatli bajarish kelajakdagi mutaxassislar faoliyatini baholashning ishonchli mezoni hisoblanadi. Bu yerda nafaqat bilim va mavzuga munosabat, balki psixologik qobiliyatlar, ijodiy qobiliyat va qobiliyatlar ham aniq namoyon bo'ladi.

Ta'lim jarayonida ijodiy ishlab chiqarish vazifalaridan foydalanish o'quv faoliyatining ma'no beruvchi va maqsad qo'yuvchi tarkibiy qismlarining rolini birinchi o'ringa qo'yadi, bu esa o'z-o'zini nazorat qilish va ta'limni o'z-o'zini tartibga solishga o'tishga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatadi. Birgalikda ishlab chiqarish faoliyati holatlarini yaratish o'rganishni individual samaradorlikni rivojlantirishga yordam beradigan samarali jarayonga aylantiradi. E.Fromm ta'kidlaydiki, "mahsuldorlik insonning o'zini o'z kuchlarining transformatori va faol kuch sifatida qabul qilishini bildiradi; u o'z kuchlari bilan birlikni his qiladi va ular undan begona emas, mahsuldorlikning eng muhim sub'ekti - bu insonning o'zi" [Fromm, 1993, s. 190].

Shunday qilib, har qanday o'quvchining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish shartlari mazmunli ta'lim, mazmunli ta'lim bilan bog'liq shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kabi ta'lim muhitining tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liq faoliyati bilan belgilanadi; innovatsion ta'lim funksiyalarini amalga oshiruvchi va madaniy vazifalar ishlab chiqaruvchisi, madaniy model tashuvchisi sifatida faoliyat yurituvchi o'qituvchi; o'qituvchi va talabalarning birgalikdagi ishlab chiqarish faoliyati, uning maqsadi o'z-o'zini tartibga solish mexanizmini qurish, o'zlashtirilgan fan faoliyati va o'zaro ta'sirning o'zi va ulardagi pozitsiyalar. Insonda insonparvarlik shakllanishi sodir bo'ladigan

sharoitlarni yaratish kerak - insonning qiymat-semantik dunyosi o'zining dinamikligi, atrof-muhitga ochiqqligi (tabiiy, ijtimoiy, madaniy), bu erda ochiqqlik darajasi darajani anglatadi. butun tizimning psixologik salomatligi. Qiymat koordinatalari tufayli insonning dunyosi imkoniyatlarni amalga oshirish, o'z mohiyatini ifodalash, o'zini o'zi belgilash va o'zini o'zi rivojlantirish uchun makonga aylanadi, bu esa uni boshqa odamlarga yaqinlashtiradi.

ADABIYOTLAR:

1. Пиаже, Ж. Психология интеллекта. - СПб.: Питер, 2003.
2. Тихомирова, Л.Ф. Формирование и развитие интеллектуальных способностей ребенка. - М.: Рольф, 2000.
3. Roback A.A. Intelligence and Behavior. Psychol. Review, 1992, Vol. XXIX, -P.54.
4. Тарасов В.Б. От многоагентных систем к интеллектуальным организациям: философия, психология, информатика. - М.:Эдиториал УРСС, 2002. -С. 352.
5. Uljayevna O. R. F., Saydamatovna S. Z. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy faoliyatini shakllantirishning o'quv-uslubiy ta'minoti //science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. B3. – С. 349-355.
6. Oljayevna o. F., orifjonovna a. M. Maktabgacha ta'lim tarbiyachi pedagogining pedagogik faoliyatining o'ziga xosligi //prospects and main trends in modern science. – 2024. – т. 2. – №. 16. – с. 11-13.
7. Oljayevna o. F., orifjonovna a. M. Oliy ta'limda bo'lajak tarbiyachilarning intellektual kompetentligini rivojlantirish //innovative achievements in science 2024. – 2024. – т. 3. – №. 34. – с. 30-31.
8. Oljayevna o. F. Et al. Tarbiyachi pedagoglarda ijodkorlik sifatlarini rivojlantirish //samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – т. 2. – №. 4. – с. 410-415.
9. Oljayevna o. F. Et al. Bolalarda intellektual qobiliyatni rivojlantirish xususiyatlari //samarali ta'lim va barqaror innovatsiyalar jurnali. – 2024. – т. 2. – №. 4. – с. 404-409.
10. O'ljayevna o. R. F. Et al. Maktabgacha ta'lim tashkiloti boshqaruvining o'ziga xos xususiyatlari //pedagog. – 2024. – т. 7. – №. 5. – с. 827-831.
11. O'rinova f. Bozorboyeva o. Maktabgacha yoshdagi bolalar intellektining rivojlanishida nutqning o'rni //development and innovations in science. – 2024. – т. 3. – №. 2. – с. 20-24.